

**„...utazásainknak alkalmatlanságait tűréssel viselhessük...”
Szentés város külkapcsolatai a passzuslevelek tükrében
(1827-1830)**

MÓD LÁSZLÓ
(Kosztá József Múzeum, Szentés)

„Segíts is a te kegyelmed által, hogy utazásunkbeli minden foglalatoságainkban, beszédinkben, társalkodásinkban, alkudozásinkban, adásinkban (vevésinkben), mindenkor és mindenütt előttünk hordozzuk a te félelmedet...”¹ A tanulmányom címéül és bevezető soraiul választott idézetek mindegyike a Szikszay György prédikátor által 1795-ben összeállított Keresztényi tanítások és imádságok... című munkából származnak, amely első megjelenése óta több mint kilencven kiadást ért meg, és a református kegyességi irodalom egyik kiemelkedő alkotásává vált.² Az imádságos könyvet kezünkbe véve feltűnik, hogy az említett élethelyzetek között az utazásnak is milyen fontos szerep jut. Magyarázható ez többek között azzal, hogy a lakóhely elhagyása, az idegen településeken, vidékeken való tájékozódás és tartózkodás mindig is veszélyekkel járt.

A Móra Ferenc Múzeum 2003-ben megjelent néprajzi évkönyvében közölt két tanulmányom közül az egyik Szentés város 18. századi gazdasági kapcsolatrendszerét veszi alapos vizsgálat alá levéltári források segítségével.³ Az elemzésbe vont dokumentumok többsége – gondolok itt elsősorban a bírói számadáskönyvekre – a mezővárosi tanács gazdasági jellegű tevékenységéről hordoz alapvető információt, a lakosság kapcsolatairól viszont keveset tudunk, mivel az előjáróság elé viszonylag ritkán kerültek olyan peres ügyek, amelyek az utazásokról is említést tettek. A vizsgált időszak, azaz az 1820-as évek vége azért bír különös jelentőséggel, mivel erről a néhány esztendőről több típusú forrás áll rendelkezésünkre, amelyek segítségével egymástól világosan elkülöníthetjük az egyidejűleg működő kapcsolatrendszereket. A passzusok kiadása során készített jegyzőkönyvek⁴ egyértelműen a szentesi lakosok külkapcsolatairól számolnak be, míg a bírói számadások⁵ az előjáróság utazásairól, ügyleteiről adnak felvilágosítással. A két típusú forrás segítségével alkalmunk nyílik arra, hogy összevessük, egymással ütköztessük a dokumentumokban foglaltakat, melynek révén árnyaltabb képet rajzolhatunk a kapcsolatok rendszeréről. A vizsgálatba érdemes és rendkívül tanulságos bevonni a település két nagy vallási felekezetének, a református, illetve a katolikus egyháznak a házassági anyakönyveit is, amelyek a rokonsági kap-

¹ Szikszay György 1795.419.

² Tóth Ferenc 1993. 618.

³ Mód László 2003. 27-48.

⁴ Csongrád Megyei Levéltár Szentési Fiókleveltára (a továbbiakban: CsML SzF) V. A 102. j. 1. Szentés város tanácsának iratai. Hivatalos tisztí levelek és útlevek jegyzőkönyve 1825-1836.

⁵ CsML SzF IV. A. 13. b. 66. 67. Csongrád vármegye Számvevőjének iratai. Szentés bírói számadás.

csolatok egy adott típusáról tájékoztatnak.⁶ A szentesi lakosok számára kibocsátott passzusokról készített feljegyzések lapokból álló, összefűzött jegyzőkönyvekben található és az 1825-től az 1832-ig tartó időszak utazásait rögzítik. A hiányosságok miatt sajnálatos módon csak az 1827. július 17-ével induló és 1830. augusztus 5-ével záródó, 3 db jegyzőkönyv tekinthető folyamatosnak, ami azt jelenti, hogy az időhatárokat a teljességre törekvés miatt le kellett szűkíteni, hiszen teljes keresztmetszetet nem lehetett volna az adott időszakról rajzolni. A jegyzőkönyvek a következő adatokat közlik az utazásokkal kapcsolatban: 1. Az utazó neve; 2. Az utazó lakhelye; 3. Az utazás célja; 4. Az utazás oka; 5. Vonó marhák leírása; 6. Vonó marhák jegyei; 7. Az útlevel kiadásának időpontja. Felmerülhet a kérdés, és talán érdemes is elgondolkodni azon, hogy vajon három esztendő (1827. július 17. – 1830. augusztus 5.) áttekintése alkalmat ad-e messzemenő következtetések levonására? Látni fogjuk, hogy a mennyiségi eltérések ellenére a feldolgozott adatok alapján azért bizonyos tendenciák, szabályszerűségek felvázolhatók, amelyek természetesen a helyi társadalomról is értékes információkat közölnek. A jegyzőkönyvek forrásértékével kapcsolatban feltétlenül utalnunk kell arra, hogy vajon mennyire tekinthető megbízhatónak a tanulmányban elemzett dokumentumtípus, vagyis tükrözi-e valóban a lakosság külső kapcsolatait vagy sem. Feltűnő lehet, hogy egyes rovatokat nem töltötték ki megfelelően. Bizonyos esetekben ez érthető is, hiszen a gyalogos utazás kapcsán értelmetlen lett volna a jószágok ismertető jegyeit megnevezni. Gyakran találkozhatunk viszont olyan bejegyzésekkel, amelyek valami miatt nem közlik az utazás célját vagy okát. A források, azaz a jegyzőkönyvek feldolgozása még évekkel ezelőtt kezdődött, amikor az utazásokra vonatkozó adatokat Excel táblázat formájában számítógépre vittem, ami lehetővé tette pontos kimutatások és táblázatok készítését.

Úti okmányok használata a 18–19. században

A passzuslevél⁷ a múltban olyan úti okmányt jelentett, amellyel át lehetett kelni a vámokon, a réveken és a különböző ellenőrző pontokon. Ezek száma az ország határain és az országon belüli utakon koronként változott a bel- és a külpolitikai viszonyoknak megfelelően. Az útlevel elődje a *Salvus Conductus*, azaz az oltalomlevél volt, amelyet a középkor évszázadaiban az uralkodók és a fejedelmek adtak küldötteiknek, hogy személyazonosságukat igazolni, bizonyítani tudják. A 17. század közepétől Magyarországon az adószedők és a követek vagy pedig a nádor-főispánhoz küldött megbízottak útipénzt vagy napidíjat kaptak, s rendszerint ellátták őket küldetésüket igazoló exmissionalis levéllel is. A török hódoltság idején az ország nyugati részén 1659-ben, I. Lipót uralkodásának második esztendejében a pozsonyi országgyűlés törvényt hozott arról, hogy „*a mágnás urak, úgy a birtokos nemesek is, régi szokás szerint szabad útlevelet adhassanak ki, s ezeknek a harmincadokon hely adan-*

⁶ CsML SzF IV. b. 434. a. 52. Csongrád vármegye Felekezeti Anyakönyvi Másodpéld. Levéltári Gyűjteménye. 1828-1851.

⁷ A középkori latin passus kifejezés „szoros, hágó”, illetve „átkelés” jelentéssel bírt, a 17–18. században honosodhatott meg a magyar nyelvben „útlevel, személyazonosságot igazoló levél” értelemben. Dienes Istvánné 1987. 202.

dó.” Úti okmányokat általában a helyi törvényhatóságok állítottak ki a személyükkel szabadon rendelkezőknek, országos szerv ezt a közlekedési nehézségek, valamint a kérelmező személyére vonatkozó információk hiánya miatt nem tehetette meg. Egységes, törvényes szabályozás csak a 20. század elején született, addig különböző utasítások, rendeletek alapján intézték az útlevélügyeket. Egy 1814. február 22-én kiadott rendelkezés szerint a „császári királyi örökös tartományokba” a megyei alispán, annak távollétében pedig a főjegyző állíthatott ki útlevelet, külföldre szóló kérelmek esetén pedig (az 1820. június 6-i intézvény szerint) az alispán vagy a főjegyző által kibocsátott okmányt bemutatva a Helytartótanácsához vagy a Kancelláriához kellett fordulni. A nemesek és a városi polgárok számára a passzus annak igazolására szolgált, hogy a réveken, vámokon díjat, taksát nem kötelesek fizetni. Az útlevél nélküli járás-kelés önmagában nem számított főbenjáró bűnnek, amennyiben az illető ellen nem merült fel egyéb gyanú. Békeidőben, járványmentes években előfordulhatott, hogy büntetés nélkül továbbengedték, esetleg megyéről-megyére vagy településről-településre kísérve hazaküldték lakóhelyükre a csavargó személyeket. A megfelelő úti okmányok nélkül közlekedőket azonban gyakran botütésre, ostorcsapásra vagy pedig közmunkára ítélték, de olyan is eset is előfordult, amikor a vármegyék katonaillesítési kötelezettségüket tudták le a csavargó ifjak besoroztatásával. A passzusok használatának akadt egy nehezen áthidalható korlátja, mégpedig az, hogy sokan, többek között a strázsák, falusi örök, bakterok nem igazán tudták elolvasni azt. Jól tükrözi ezt a problémát a székelyföldi Illyefalván kibocsátott kapitányi rendelet, amely 1772-ben született: „Azért a falusi strázsákat jól meg kell tanítani, hogy az embereket, az kik jönnek, megállítsák és megkérdegyék, honnan jönnek és hova mennek, és mi dolgok vagyon, és ha passusuk nincsen, meg kell állítani és a tiszthez vagy az bíróhoz kell vezetni, azokat is, az kiknek passusok vagyon és kételkednek, hogy nem igaz passus, azért választatni fognak emberek, az kik megolvassák a passust.” A passzuslevelek forrásértékének vizsgálata kapcsán feltétlenül meg kell emlékeznünk a hamis úti okmányokról is, amelyek készítésével egyesek hivatásszerűen foglalkozhattak. Zala vármegye 1785-ben Végh Mihály 46 éves arácsi lakost nem valódi útlevél készítésének a vádjával tartóztatta le, tette miatt 12 ostorcsapásra ítélték, majd szabadon engedték.⁸ A hamis útlevelek könnyebb felismerését segíthette elő Beliczay Pál szolgabíró rendelete, amely Mindszent feudális iratanyagában maradt fenn: „Ugyan a Pusztak Arendátorainak tudtára adattasson, hogy nyomtatott Passusok most leg Közzelebb el érkeznek, melyekből egy a meg ösmerés végett, ugy nem külömbben a Prothoculumnak formája is mely ben ők mindeneket be irandók lesznek ki fog adattatni.” Ezen kívül szigorúan megszabta, hogy nyomtatott passzus nélkül „senkinek sem léssen szabad járni”, illetve a pusztabérlőknek megfelelő okmány hiányában senkit sem lehet alkalmazniuk.⁹

Az utazni kívánó személyek a „*passualis levél*” kiváltásáért meghatározott pénzösszeg fizetésével tartoztak. Makón az 1806 februárjában készített díjszabás 7

⁸ Pók Attila 1983. 20., Dienes Istvánné 1987. 177-234.

⁹ CsML SzF V. 1005. a/6. Mindszent község iratai. Beliczay Pál rendelete 1795.

krajcárban állapította meg az úti okmány árát.¹⁰ Szentes város levéltára a településre vonatkozó iratanyag az elemzendő jegyzőkönyveken kívül nem sok olyan dokumentumot őriz, amelyek a passzusok kiállításáról, használatáról tudósítanak. Sima László várostörténeti munkájában az 1800-as évek viszonyait jellemezve tesz említést Nagy Istvánról, akit a bírák deresre húztak. Az obsitos katonánál talált levélből kiderült, hogy a szóban forgó személyt már korábban kiutasították a városból és 50 pálca büntetést helyeztek kilátásba, ha „*passuális levél*” nélkül ismét felbukkana a szentesi határban.¹¹ A tanácsülési jegyzőkönyvekbe be nem jegyzett iratok között főleg kézzel írott passzusokat találunk, amelyeket más települések előjárósága látott el pecsétjével. Ezek az iratok valamelyik Szentesre látogató vagy a városban tartózkodó személlyel kapcsolatos ügyben játszhattak fontos szerepet, ami magyarázza fennmaradásukat is. Kivételnek számít a kunszentmártoni előjáróságnak a szentesi tanácshoz intézett levele, amelyben arról számol be, hogy a településen tartott országos vásárok alkalmával a városhoz közel eső tanyákról a szentesi lakosok mindenféle úti okmány nélkül érkeznek: „*Több ízben tapasztaltuk országos Vásárunk alkalmosságával, hogy szomszéd Uraimék Lakossaik hozzánk Közelebb lévő Tanyaikrol Sem magok részekre, Sem eladandó Jóságaiokról rendes útazó Levelet nem hoznak, s azzal mentegetvén magokat, hogy ők Szomszéd Szentesiek, tsak a' Tanyájokról jöttek...*”¹²

A közbiztonság fenntartása érdekében a városok és a falvak igyekeztek külön gondot fordítani arra, hogy a településen megforduló idegenek személyazonosságát ellenőrizzék. Makón az 1820-as évek elején az utca kapitányok kötelességei közé tartozott a passzuslevél nélkül a városban megszálló emberek kérdőre vonása, akiket a „*Helység arestomába*” kísérték, ha nem tudták „*hiteles Lakosok*” által bizonyítani tartózkodásuk valódi célját.¹³

Kísérletek a passzuslevelek néprajzi szempontú elemzésére

Az utóbbi évtizedekben jó néhány néprajzi tanulmány próbálta meg felhívni a figyelmet e forrástípus jelentőségére. Sz. Körösi Ilona¹⁴ a Kecskeméti Levéltárban található útlevelek jegyzőkönyveit elemezte, és megpróbált néhány általános tanulságot levonni a forrás értelmezése kapcsán. Kihangsúlyozza azt, hogy az 1784-1831 közötti időszakból származó anyag egészének áttekintése újabb adalékokkal gazdagíthatja Kecskemét város gazdasági és társadalmi viszonyaira vonatkozó ismereteinket. Az utazások időbeli megoszlását vizsgálva megállapítja, hogy az országos vásárok előtti napok számítottak a legforgalmasabbnak, december közepétől január közepéig a jegyzőkönyvek viszont alig tartalmaznak bejegyzéseket. Szilágyi Miklós három dél-alföldi mezőváros, Gyoma¹⁵, Mezőberény¹⁶ és Túrkeve¹⁷ külső kapcsolatai-

¹⁰ Csongrád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltára (a továbbiakban: CsML MF) V.A. 101. b.1. Makó város tanácsának iratai. Mindennapi jegyzőkönyvek. (a továbbiakban: Mjgyk.)1806. 122. o.

¹¹ Sima László 1914. 373.

¹² CsML SzF V. A. 102. c. 5. Szentes város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvekbe be nem jegyzett iratok.1818. június 25.

¹³ CsML MF V. A. 101. b. 7. Mjgyk. 1822. november 16.

¹⁴ Körösi Ilona, Sz. 1992. 83-87.

¹⁵ Szilágyi Miklós 2002. 299-314.

nak vizsgálata során aknázza ki az útlevelek vagy passzusok forrásértékét. A gyomai jegyzőkönyvek – igaz igen hiányosan – az 1819 és az 1836 közötti időszak utazásait rögzítik. A nyilvántartások lapjainak nagy része sajnálatos módon elkallódott, ami azt jelenti, hogy az adatokat nem lehet teljességre törekvően, azaz százalékosan kiértékelni. A gyomai passzuskérelmek döntő hányadát szolgálat-, dolog- vagy munkakérésessel indokolták. Mezőberény külső kapcsolatainak áttekintéséhez és elemzéséhez Szilágyi Miklós az 1815 végétől 1825-ig, többé-kevésbé következetesen vezetett jegyzőkönyveket használta fel, amelyekben elméletileg minden helybeli lakosnak kiadott személyes útlevelet feljegyeztek. A kapcsolatok célját és irányát a következő nagyobb csoportokra osztotta a szerző: 1. munkavállalás idegenben – idegenből jött munkavállalók 2. kereskedelmi kapcsolatok 3. rokon kapcsolatok.

Összességében elmondható tehát, hogy a passzuslevél a számbavett elemzési kísérleteken kívül még mind a mai napig szinte teljes egészében kiaknázatlan forrásnak számít, amely egy-egy település külső kapcsolatrendszeréről szolgál felvilágosítással. Beható tanulmányozásuk révén értékes információkat nyerhetünk a korabeli búcsújárásról, a koldusok tevékenységéről, sőt a zenészbandák működéséről is.

Szentes gazdasága és társadalma az 1820-as, 30-as évek fordulóján

Báró Harruckern Ferenc halálát követően gróf Károlyi Antalné Harruckern Jozefa öröksége révén Szentes a Károlyiak tulajdonába került. Károlyi József 1802-ben vette birtokba a szentes-csongrád-hódmezővásárhelyi uradalmat, melynek központja 1813-ig a város volt, ahol a család alföldi birtokainak inspektorsága székel. 1804-től egészen az 1820-as évek közepéig báró Waldstein Emánuel gyámként kezelte a kis-korú árvák vagyonát. A Károlyi család által birtokolt hatalmas kiterjedésű szentesi uradalom az 1827. évi felosztást követően is közös kezelésben maradt, a derekegyházi székhelyű jószágkormányzó igazgatása alatt. 1827-ben a városban a nemesekkel együtt 610 telkes gazdát, 1674 házas és kb. 800 házatlan zsellért vettek számba, a lakosság lélekszáma 15840 főre rúgott. Szentes az úrbéres terheket, ha szerződéses alapon is, de teljes mértékben viselte. Pénzben vagy természetben fizette a gabonati-zedet, a kilencedet, a füstpénzt, a robotot, a kisebb szolgáltatásokat, a bárány- és a szőlődézmát, valamint a nádvágást. A földesúr a 19. század első harmadában a bizonyos fokú belső autonómiához szokott közösség alávetésére számos kísérletet tett. 1819-ben az úriszék például megtiltotta a tanácsnak a „*nagyobb tekintetű törvényes kérdéseket magokban foglaló ügyek, nevezetesen Testamentom vagy más Oklevelek invalidatióját.*” Az általam vizsgált időszakban a gazdálkodás alapvető formája és kerete az úrbéres paraszti birtok volt. A város vagyonos rétegét főként az egy vagy több telken gazdálkodó módos családok alkották, akik jelentős szerepet játszottak a település irányításában, a bírák és a tanács tagjai gyakran az ő köreiből kerültek ki. Szükséges említést tennünk az előző társadalmi csoportnál kisebb birtokkal, fél- vagy negyedtelekkel bíró lakosokról, akik kevesebb állattal rendelkeztek mint a nagygazdák. A zsellérek meglehetősen tarka és heterogén réteget képviseltek, mivel az ebbe a

¹⁶ Szilágyi Miklós 1995. 124-133.

¹⁷ Szilágyi Miklós 1993. 201-220.

kategóriába sorolt családoknak valójában csak egy része számított vagyontalannak. Ide tartoztak például a telkes gazdánál dolgozó béresek, cselédek és szolgák. 1828-ban Szentesen 320 iparost vettek számba, akik közül a csizmadiák, a takácsok, a kovácsok, az asztalosok, a szabók, valamint a kerégyártók és a molnárok voltak a legtöbben. A városban gyakorolt mesterségek képviselőinek nagy része céhekbe tömörülve tevékenykedett, a jobb módúak szántófölddel és szőlővel is rendelkeztek. Szentesen ebben az időszakban 74 nemes élt, akik nemesi jogon nem rendelkeztek birtokkal, hanem úrbéres telkeken gazdálkodtak. Földműveléssel és állattartással foglalkoztak, de voltak köztük iparosok is. A földesúri szolgáltatások tekintetében nem élveztek semmiféle kiváltságokat, érdekeik védelmét választott előljáróra (hadnagy) bízták. Az 1820-as évek végén Szentesen a reformátusok alkották a legnépesebb vallási felekezetet 5298 fővel. Lélekszámukat tekintve őket követték a katolikusok (2499), az evangélikusok (197), a görögkeletiek (178) és a zsidók (76).¹⁸

A lakosság külső kapcsolatai

A vizsgált időszakban a szentesi lakosok összesen 1406 alkalommal kaptak úti okmányt a megyei tisztségtől vagy a városi bíróságtól, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ez a szám egyenlő lenne az utazókéval, mivel jó néhány esetben ugyanazzal a passzussal több személy is útnak indult. A rendelkezésünkre álló két teljes esztendő anyagát áttekintve azt tapasztaljuk, hogy az utazások intenzitásának havi eloszlása meglehetősen tarka képet mutat. Teljességgel érthetetlen például az, hogy amíg 1828 januárjában az úti okmányok száma alig haladta meg a tizet, addig egy évvel később több mint százhusz passzust adott ki a hatóság a helybeli lakosok részére. Hasonló a helyzet a szeptember hónappal is, amely esetén a különbség még inkább szembetűnő. A későbbiekben látni fogjuk majd, hogy az utazások számának megnövekedése mögött a gyulai vásár áll, amit 1829 januárjában és szeptemberében a szentesiek igyekeztek tömegesen felkeresni. Némi szabályszerűséget fedezhetünk fel viszont július hónap esetén, amikor mindkét esztendőben munkavállalás, vagyis nyomtatás céljából indult útnak jó néhány helybeli.

A jegyzőkönyvet áttekintve azt láthatjuk, hogy az 1820-as évek végén a szentesiek legtöbbször (187) vásárok felkeresése kapcsán folyomdta passzusért.¹⁹ Ezek az alkalmak sok esetben a külső kapcsolatteremtés lehetőséget hordozták magukban, miközben a vásárok látogatása során bizonyos földrajzi tájékozottságra is szert tehettek az emberek. A vizsgált időszakban a helyi lakosok több mint húsz, Szentesről kisebb-nagyobb távolságra fekvő település sokadalmaikat keresték fel. A legnépszerűbb, leginkább látogatott vásáros hely Mezőtúr (43)²⁰ és Gyula (31)²¹ volt.

¹⁸ Barta László 1979. 17-20., 1981. 15., Labádi Lajos 2000. 128-130.

¹⁹ A kimutatásban szereplő települések közül ebben az esetben csak azokat vettem számba, amelyeknél a vásárlátogatás konkrétan szerepel. Éppen ezért az elemzésből kimaradnak azok a vásáros helyek, amelyek esetén csak a vásárlást tüntették fel, az alkalmat viszont nem.

²⁰ A településen tartott vásárok nemcsak a Tiszántúl, hanem az egész ország legjelentősebb árucseréi alkalmi közé tartoztak. 1466-ból maradt fenn Mezőtúr legrégebbi vásárszabadalma, amit a későbbiek folyamán átiráltak és módosítottak. A túri sokadalmak, bár állatforgalmuk is jelentősnek számított, mégis elsősorban iparcikk kereskedelmükről voltak híresek. A település négy országos vásárral rendelkezett. A

Ebbe a csoportba sorolható még Szeged (16), Arad (14), Békés (19), Kecskemét (10), Makó (7), Szarvas (10) és Pest (11) is, jóllehet a felsorolt települések vásárait kevesebb alkalommal keresték fel a szentesiek. Ezzel szemben a kunszentmártoni (3), a kiskunfélegyházi (1), a szolnoki (2), a törökszentmiklósi (1), a pécskai (1), a temesvári (1), a váci (1), a hódmezővásárhelyi (2), a nagykőrösi (4), az eszéki (1), a bánátszentmiklósi (3), a debreceni (1), a nagyváradi (1), valamint a miskolci (1) sokadalmakat csak viszonylag ritkán látogatták a helybeliek. Fogalmazhatunk tehát úgy, hogy Szentes ebben az időszakban a gyulai és a mezőtúri vásárok vonzáskörzetébe illeszkedett szervesen.

Az utazások között a vásárok felkeresése mellett legnagyobb számban (123) a vándornyomatás fordul elő, ami arra utal egyértelműen, hogy a dél-alföldi mezővárosok közül a szentesiek is kivették részüket a Dél-Békés, Arad, Csanád vármegyék, valamint a Bácska és a Bánság uradalmi felé irányuló munkaerő-migrációból. Szilágyi Miklós Mezőberény külkapcsolatainak vizsgálata során hívta fel a figyelmet arra, hogy a munkavállalást célszerű differenciáltan tanulmányozni: meg kell különböztetni a megélhetési kényszerből vállalt munkát és a konjunkturális lehetőségek kihasználásának paraszti igényét.²² A jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a vándornyomatás fő időszaka júliusra és augusztusra esett, vagyis a szentesiek a nyári hónapokban, saját gabonájuk learatását és kinyomtatását követően kelhettek útra. Érdemes megemlíteni, hogy 1830. május végén a szentesiek már részt vettek a szemnyerésben, ami tavalyi esztendőről megmaradt, nyomtatlan gabonára vonatkozott. Az útlevelekért folyamodó szentesi vándornyomatatók nagy többsége lóval indult el, azaz saját állataival végezte a munkát. Az úticélok között találkozhatunk településnevekkel is (Mezőhegyes, Kovácsháza, Meggyes, Apáca, Csákó vagy Kevermes). Akadnak azonban olyan megjelölések is, amelyek csak a vármegyét (Bács), illetve a tájegységet (Bácska, Bánát) nevezik meg, vagy még az utóbbiaknál is pontatlanabban határozzák meg a munkavállalás végcélját. A felsorolt települések közül leggyakrabban (18) Mezőhegyes fordul elő. Nagy számban találkozhatunk a konkrét megjelölést nélkülöző úticélokkal is, ami talán arra utalhat, hogy a munkavállalók az induláskor még nem igazán voltak tisztában a nyomtatás helyszínével. A passzusok kiállításáról vezetett jegyzőkönyvek pontosan rögzítették az igénybe vett lovak számát is. Elmondható, hogy a vándornyomatatók többsége két lovat vitt magával. A jegyzőkönyvekben gyakran előfordul még a 3 illetve 4 ló, de akadt olyan szentesi lakos, aki 7–8, sőt 10 állat-

---

vásárnapok január, május, augusztus és november elsejére estek, és három napig tartottak. Bodoki Fodor Zoltán - Bodoki Fodor Zsigmond 1978. 9-10., 46-47. 78-79., Dankó Imre 1991. 700-701.

²¹ Harruckern János György 1723-ban újra kiadatta Gyula régi, három országos vásár tartására szóló szabadalmát. A sokadalmakat Szent Pál napján, Exaudi vasárnapján és Szűz Mária születésnapján, azaz szeptember 8-án tartották. Gyula Erdély és a Tiszántúl nagy találkozó és árukicserélő helyévé vált. Komáromy Miklós 1834-ben a következőképpen jellemezte a településen tartott vásárokat: „...vagyon minden pénteken héti-, és négy országos-vásárunk, a' hol kézműveseink munkáikat, földművelő gazdáink barmaikat eladhatják, kerti szőlőkkel bíró gazdáink pedig boraikból és gyümölcsseikből pénzt szerezhetnek; nem szenvednek hiányt a' fában; mert a' vizek 'nagy áradáskor szállítódnak a faeszközök és tűzifa; rendszeren az egész pusztaság Gyulán szerzé meg a' faeszközöket ú.m. nagy itatóvájukat, ekét, jármot, dongát, abroncsot, fa villákat, tölgy- és fenyőeszközöket.” Komáromy Miklós 1834. 65. Dankó Imre 1963. 11., Kósa László 1967. 29.

²² Szilágyi Miklós 1995. 217.

tal vett részt az idénymunkában. A jegyzőkönyvek szerint a nyomtatás céljából úti okmányban részesülők zöme egymaga indult útnak, ám néhány esetben a források arról tudósítanak, hogy 2–3 gazda társult vagy saját béreseikkel vállalt munkát.

Az állati termékek árucseréjét illetően az 1820-as évek végén a sajtkereskedelem számított jelentősnek, amely három dunántúli település, Paks (3), Székesfehérvár (10) és Veszprém (15) felé irányult. A jegyzőkönyvekből sajnos nem derül ki, hogy az úti okmányban részesülő személyek juh- vagy tehéntejből készített sajttal üzleteltek-e. Gyapjút ebben az időszakban a szentesi lakosok Gyulára és Aradra szállítottak. A juh- illetve a birkakereskedelem egyik legfontosabb központjának Pest számított, ahova főként ürüket hajtottak Szentesről. Előfordul még az említett településen kívül Békés, Kecskemét, Gyula, Szarvas, Békésszentandrás és Ócsöd is. A lovak vásárlása kapcsán a jegyzőkönyvekben Mezőtúr, Gyula, Szarvas, Nagykőrös, Békés, Arad, Kecskemét, Izsák, Kunszentmárton, Pest, Törökszentmiklós és Nagyvárad, a sertések vételekor pedig Békés, Gyula, Szarvas, Hódmezővásárhely, Bánátszentmiklós és Arad bukkan fel.²³ Az 1820-as évek végén a szentesi lakosok Szarvason, Hódmezővásárhelyen, Gyulán, Békésen, Mezőtúron, Szegeden és Bánátszentmiklóson vásároltak szarvasmarhát. A jószágokkal kapcsolatos ügyletek lebonyolítására leginkább a vásárok alkalmával kerülhetett sor.

Az 1820-as évek végén a szentesi lakosok közül jónéhányan kértek passzuslevelet, mert elveszett vagy ellopott állataikat kívánták megkeresni. Az eltűnt jószágok többsége (32 eset) ló volt, kisebb számban azonban szamarak (6), sertések (7), szarvasmarhák (7) és juhok (1) is felbukkannak. A jegyzőkönyvek sok esetben nem rögzíthették az utazás végcélját, mivel az úti okmányért folyamodó nem tudhatta pontosan, hogy vajon hol is keresse elbitangolt vagy eltulajdonított állatait. Konkrét település, esetleg megye vagy táji megnevezéssel viszonylag ritkán találkozhatunk: Jászberény (1), Battonya (1), Szeged (1), Békés vármegye (1), Szarvas (2), Szentandrás (1), Gyula (3), Kistelek (1), Hódmezővásárhely (1), Csanád vármegye (1), Szelevény (1), Pécska (1), túl a Tiszán (2), Pusztaszer, Ányás (1).

A jegyzőkönyvek szerint előfordult, hogy a jószágok telettetése nem helyben, hanem más településeken történt, ahol a takarmányban szűkös téli hónapok alatt is biztosíthatták haszonállataik számára az élelmet. A forrásokban egy alkalommal fordul elő Sövényháza, háromszor pedig Kunágota, ahol pusztát is béreltek a szentesiek. A város és Kunágota kapcsolata ebben az időszakban nem csak a jószágtelettetésre szorítkozott, mivel a bírói számadások szerint 1830-ban Kapdebo Jakab pusztááren-

---

²³ Habár nem tartozik a vizsgált időszakhoz, mégis érdemes megemlékezni arról a két szentesi lakos, Virágos István és Dudás Szabó István által működtetett, alkalmi kereskedőtársaságról, amely sertésvásárlással és közvetítő kereskedelemmel foglalkozott. Az alkalmi érdekközösségbe tömörülő tagok között később nézeteltérés támadt, melynek következményeként a helyi tanács elé került vitájuk. A forrásokból kitűnik, hogy a szentesiek Pancsován 57 sertést vásároltak, majd megfelelő haszon reményében megpróbálták túladni az állatokon. A felek között kibontakozott pénzügyi vitával magyarázható, hogy az iratok részletesen beszámolnak az útvonalról is a felmerülő költségekkel együtt. A Pancsovára történő utazás kapcsán a források említést tesznek a temesi révről, Bánátszentmiklósról, Magyarczernáról, Csanádról és Hódmezővásárhelyről. Miután Szentesre visszatértek, Virágos István Kecskeméten és Csongrádon is megfordult, ahol vásárok alkalmával próbált túladni a jószágokon. CsML SzF V. A. 102. b. Szentes város tanácsának iratai. Tanácsülési iratok (a továbbiakban: Tan. ir.) 1828. május 17. 40.

dástól a város négy boglya szénát vásárolt. A jegyzőkönyvek szerint Kunágotára valamelyik Szentesen működő gazdaság lovait, valamint szentesi gazdák juhait hajtották a munkával megbízott személyek, Sövényházára viszont Grecsó Jakabné vezette saját teheneit borjaikkal együtt.

Az 1820-as évek végén a szentesi lakosok közül néhányan halkereskedelemmel is foglalkozhattak, ami leginkább Arad (3) és Temesvár (3) felé irányult. Egy alkalommal azonban Gyulára, Kiskunfélegyházára, Simándra, Kurtitsra és Pankotára is vittek az áruból. Néhány esetben a jegyzőkönyvekben azt is érdemesnek tartották feltüntetni, hogy nyers illetve sózott halat szállítottak-e.²⁴ A jegyzőkönyvekből nem tudhatjuk meg, hogy a hallal kereskedő személyek halászok vagy ficsérek, azaz halzatócsok voltak-e, a sózott halat pedig napon szárították vagy hordóban tartósították-e.

A vizsgált időszakban a gazdasági kapcsolatok között szép számban (72) fordulnak elő a különböző gabonafélék adásvételéhez kötődő ügyletek. Az 1820-as évek végén a szentesi lakosok búzát Gyuláról, Orosházáról, Bács, Békés és Bihar vármegyéből, Aradról, Nagylakról, Kisiratosról, Kecskemétről és Vésztőről hoztak. Árpavásárlás során Gyulán, Makón, Kevermesen, Komlóson, Békéscsabán fordultak meg, míg egy alkalommal Szentesről Rimaszombatra vittek a termésből. Egyszer fordul elő zab vásárlása kapcsán Vésztő, zabeladás alkalmával pedig Kecskemét. A jegyzőkönyvekből sajnos nem derül ki, hogy a szentesi lakosok saját részükre vagy pedig kereskedelmi céllal vettek-e gabonát.

Ha a borbehozatal szempontjából összevetjük egymással a lakosság és a helyi előljáróság ügyleteit, akkor azt tapasztaljuk, hogy utóbbi jóval intenzívebb és szélesebb körű kapcsolatokkal rendelkezett. Nyilvánvaló, hogy ennek hátterében az állhat, hogy a település kocsmáiba a helyben termelt boron kívül nagy mennyiségű, máshonnan származó italra is szükség volt, hiszen a választék biztosítása is fontos szempontnak számított. Az 1827/28-as, az 1828/29-es, valamint az 1829/30-as gazdasági esztendőről készített bírói számadásokból kiderül, hogy a város kocsmáiba a bor beszerzésével megbízott személyek Kecskeméten, Tiszaalpáron, Tiszaugon, Csongrádon és Aradon vásároltak kisebb-nagyobb mennyiséget. A szentesi lakosok a városba ritkán, mindössze néhány alkalommal szállítottak bort. Úticélként három települést, Békést, Tiszasast és Vésztőt jelölték meg.

A gyümölcsrel való kereskedelem jelenlétére utalhatnak azok a bejegyzések, amelyek arról tudósítanak, hogy a szentesi lakosok Bihar vármegyében, Erdélyben, Pankotán és Gyulán vásároltak a termésből. A helyben termelt vagy más vidékekről beszerzett árut Gyulán, Berényben, Szarvason és Mezőtúron értékesítették. A jegyzőkönyvekben négy alkalommal találunk utalást arra, hogy páran 1828 és 1829 októberében gesztenyét hoztak Eszékről a városba, ami a szentesi lakosok által gyakorolt közvetítő kereskedelemre utalhat.

---

²⁴ A források az 1830-as évek végén a Körös, a Kurca és Tisza partján jó néhány halsózó kunyhókról tesznek említést, ami minden bizonnyal jelentős mértékű haltartósításra és az erre épülő halkereskedeleme-re utalhat. Nyíri Antal 1948. 66.

A Tiszán szállított sót az 1820-as évek végén a szentesiek Szolnokról szerezték be, ami ebben az időszakban az egyik legfontosabb sóelosztó központnak számított.²⁵

Szentesre a faanyagot legtöbb alkalommal (6) Szolnokról szállították, amely fontos szerepet töltött be a vízen úsztatott áru feldolgozásában.²⁶ A szentesi lakosok Gyulán, leginkább a vásárok alkalmával különböző faszerszámokat vásároltak. A Maroson érkező fa vételére egyetlen bejegyzés utal, ami azt bizonyítja, hogy Lippán²⁷ is megfordultak a város lakói. A három településen kívül felbukkan még az Erdőhát tájegység, illetve Losonc is fabeszerző helyként. A bírói számadások szerint a város rendszeresen vásárolt faanyagot, fából készített munkaeszközöket, valamint tűzifát az 1820-as évek végén. Az útilevelek kiadásáról készített jegyzőkönyvek adataival szemben az előjáróság gazdasági tevékenységéről tudósító források a vásárolt áruféleség megnevezése mellett sok esetben annak mennyiségét is feltüntetik, hiszen a vétellel megbízott személyek pontos elszámolással tartoztak. Szolnokon 1828 májusában 93, 1829 júniusában pedig 186 szál fenyőt vettek az előjáróság képviselői, akik első alkalommal az árut vízi úton tutajosok, vagyis láposok közreműködésével szállították Szentesre. Az előjáróság az 1820-as évek végén nem csak a Tiszán, hanem a Körösökön úsztatott fából is vásárolt. 1829 áprilisában Békésen 13 szál tölgyfát, 1828 januárjában és 1829 júliusában Kunszentmártonban Kudlik Mihálytól pedig tűzifát vettek a vásárlással megbízott személyek. A felsorolt településeken kívül a fából készített munkaeszközök beszerzési helyszínéül bukkant fel a bírói számadásokban Mezőtúr, Makó és Hódmezővásárhely. Utóbbi esetén a településen tartott vásárok alkalmával történt a szerszámfeleségek vétele, ami 1828. június elején 8 pár rudasfát, 12 gereblyét, 10 vasvillát, 4 hosszú vasvilla nyelet és 7 favillát jelentett.

A fabeszerzés kapcsán érdemes megemlékeznünk a tutajozásról is, ami a vizsgált időszakban jelen volt a település gazdasági életében. A jegyzőkönyvekben néhány alkalommal (2) szerepelnek olyan, feltehetőleg fuvarozással foglalkozó személyek, akik a Tiszán leereszkedő láposokat, tutajosokat vitték Debrecenbe. A vízi szállításra, a folyókon úsztatott áruféleségek kereskedelmére utal a bírói számadások egyik bejegyzése, ami arról tudósít, hogy az „almás kasoktól és más egyebektől” a város pénzt szedett.

---

²⁵ A Tisza mentén a középkor folyamán fontos sóelosztó központok alakultak ki, ahonnan a folyó hátán leúsztatott sót az ország központi területei felé szállították tovább. A 18. század első felében Szolnok hídvámja a kincstár számára jelentős jövedelemforrássá vált. A szolnoki sóraktár a sókamara összes bevételének közel 1/8-át adta. Károlyi Zsigmond-Nemes Gerzson 1975. 51. , Bellon Tibor 2001. 276-277., 2003. 163-170.

²⁶ A vízi szállításnak köszönhetően a városban jelentős fafeldolgozó üzemek jöttek létre, amelyek ellátták épületfával a fában szegény alföldi településeket is. A Tiszán leúsztatott fa értékesítési körzetéhez tartozott a dél-hevesi síkság, a Jászság keleti és déli peremén fekvő falvak egészen a Kecskemét, Nagykörös vonalig. Hajdúböszörmény, Debrecen, Karcag és Mezőtúr lakossága is a folyón szállított faanyagot használta az építkezések során. Barna Gábor 1988. 193. , Bellon Tibor 2003. 153-154.

²⁷ A különféle faárúk áruba bocsátása, alkalmi vagy szervezett értékesítése Szászrégennél kezdődött és Lippánál fejeződött be. Az erdélyi kereskedők a Maros alsó folyására már nem vitték a tutajokat, a fát Lippától már az Alsó-Tisza menti települések kalmárai szállították tovább. Mindkét településen viszonylag nagyszámú kereskedőreteg alakult ki, amelynek megélhetése szinte kizárólag a tutajozásból származó jövedelmen alapult. Czeglédy János 1969. 436-438.

A szentesi lakosok a meszet leginkább Nagyváradról (16) szerezték be, de elvétve akadtak olyanok is, akik úticélként Bihar vármegyét (1), illetve az Erdőhát (1) tájegységet jelölték meg. A bírói számadásokból viszont az derül ki, hogy az 1820-as évek végén a város kizárólag nagyszalontai emberektől vásárolt kisebb-nagyobb mennyiségű meszet. 1828 júniusában Kenéz Istvántól 6 köböl és 7 véka árut vettek az előljárárság megbízottai. Nagyvárad és Nagyszalonta esetén talán arról lehet szó, hogy a lakosság egy része a mésszel közvetítő kereskedelmet űzhetett, a felvásárolt árut pedig az Alföld felé továbbíthatták megfelelő haszon reményében.

Legtöbb alkalommal (9) a szentesi lakosok Gyuláról szerezték be a faszenet, amit a városban tartott sokadalmak alkalmával kínálhattak számukra. Egy esetben az Erdőhát is felbukkan beszerzési helyként, ahonnan Sólyom János kovács hozott a mestersége gyakorlásához szükséges alapanyagból.

Az 1820-as évek végén Szentesre a sziksót Kistelekről, Bócsáról, a szanki pusztáról és Mezőtúrról szállították. A jegyzőkönyvekben előfordulnak azonban olyan megjelölések is, amelyek a környező településekre, a szomszéd vármegyékre vagy pedig a túl a Tiszán fekvő területekre vonatkoznak. A sziksó beszerzése kapcsán úgy tűnik, hogy számolnunk kell a szentesi lakosok által folytatott közvetítő kereskedelemmel is, ami Békés, Gyula, Tartsa (Köröstarcsa), illetve a szomszéd vármegyék felé irányult.

A forrásokban jó néhány alkalommal (17) találhatunk olyan bejegyzéseket, amelyek kenderbeszerzésre utalnak. A vásárlás helyszínéül legtöbbször Bács vármegyét (5), illetve a Bácskát (7) jelölték meg a szentesi lakosok. Emellett felbukkan még az úticélok között Babos vagy Páhi (1), Bihar vármegye (1), Orosháza (1), valamint Nagykároly (2) is.

Az 1820-as évek végén a szentesi határban ugyan jelentős volt a vízjárta, a folyók áradásai által időszakosan elborított területek aránya, mégis a szentesi lakosok néhány alkalommal Vésztőrről (1), Szeghalomról (2), Dévaványáról (1), Tiszakürtről, illetve Szelevényről (1) hoztak nádat a településre.

A külső kapcsolatrendszer sajátos csoportját alkotják a rokonok felkeresésére, hazahozatalára vonatkozó utazások, amelyek egyértelmű bizonyítékai a szentesi lakosság meglehetősen kiterjedt és szerteágazó kapcsolatainak. A református egyházi anyakönyvekből kiolvasható, hogy az 1827-es, az 1828-as, az 1829-es és az 1830-as esztendőben 17 településsel létesítettek a szentesi kálvinisták házassági kapcsolatot. A falvak, mezővárosok közül Hódmezővásárhely, Kecskemét, Nagykőrös, Békésszentandrás és Öcsöd fordul elő leggyakrabban. Az említett településeken kívül előfordul még Tiszaföldvár, Kisújszállás, Kunhegyes, Medgyes, Békésszentandrás, Orosháza, Tiszasas, Doboz, Karcag, Kiskunhalas, Mezőtúr és Aporka is.²⁸ Az anyakönyvekben rögzített falvak, mezővárosok földrajzi elhelyezkedését áttekintve azt láthatjuk, hogy többségük a Tiszántúlon, illetve a Duna-Tisza közén található. A Szent Anna plébánia 1830-ból származó házassági anyakönyveiben Orosházáról, Veszprémből, Kiskunhalasról, Tiszakürtről, Szarvasról, Gyöngyösről, Csongrádról, Hódmezővásárhelyről és Kiszomborról származó vőlegények és menyasszonyok nevei bukkannak fel. A jegyzőkönyvekben rögzített rokoni kapcsolatok vonatkozhatnak távolba, más településre

---

²⁸ Papp Imre 1971.

szakadt családtagok meglátogatására, esetleg a szülőhely felkeresésére is. Elmondható, hogy a forrásokban több mint 30 település fordul elő ennek kapcsán, ami kiterjedt kapcsolatrendszerre utal.

A jegyzőkönyvekben elszórva ugyan, de találhatunk néhány olyan bejegyzést, amelyek a szentesi katolikusok vallásos szokásairól, nevezetesen a búcsújárásról tájékoztatnak. 1827. július 17-e és 1830. augusztus 5-e között 6-6 alkalommal fordul elő a Kiskunfélegyháza közelében fekvő szentkúti,²⁹ illetve a máriaradnai kegyhely,³⁰ amelyek tehát a vizsgált időszakban a város katolikus vallású családjai körében már ismertek lehettek. Az ájtatosság, valamint búcsú céljából passzusért folyamodók között szép számmal fordulnak elő olyan személyek, akik egyébként lókereskedelemből éltek. Igen közkedveltnek számított körükben a szentkúti kegyhely, amelyet 1828. május végén Markóts Farkas és Markóts János családjával együtt keresett fel. Egy esztendővel később már csak saját maguk jártak a búcsújáró helyen. Máriaradnára az 1820-as évek végén áprilisban illetve májusban, valamint szeptemberben látogattak el a szentesi katolikusok. Az útlevelért folyamodók között két koldus is szerepel, nevezetesen Kollát Ferenc és Dechmajer János, akiknek hivatalos okmánnyal kellett igazolniuk tevékenységüket.

A koldusok nemcsak a búcsúk alkalmával folyamodtak passzusért. Három esetben találkozhatunk olyan bejegyzésekkel, amelyek pontosan meg nem határozott úti célra vonatkoznak, kétszer viszont Nyitra és Pozsony vármegye szerepel. Gyógyítást céljából összesen két alkalommal folyamodtak passzusért a szentesi lakosok, amelyek közül az egyik szegedi utazásra vonatkozott. Talán ide sorolható a budai fürdő felkeresése ürügyén kért úti okmány is. Egyetlen alkalommal találkozhatunk vásárra igyekvő zenészbandával, amelyik Szarvasra kapott passzuslevelet 1829. október 15-én. A jegyzőkönyvekben szereplő vezetéknevek alapján nem dönthető el, hogy a szóban forgó személyek cigány zenészek voltak-e.

Az 1820-as évek végén az utazás szempontjából a szentesi társadalom egyik legmobilabb, legmozgékonyabb rétegét alkották azok a többnyire állatkereskedelemből, azon belül is lókupekedésből élő cigányok, akik ügyleteik lebonyolítása kapcsán

---

²⁹ A legenda szerint 1791-ben egy pástor ismeretlen forrásra bukkant, melynek vizében Szűz Mária alakját pillantotta meg. Az 1700-as évek végén egy béna koldus gyógyult meg, a földbe szúrt és később nagy fákká terebélyesedő mankóit szilánkokként hordták szét. A meginduló, népes búcsújárások hatására a kiskunfélegyházi tanács a helyszínen egy kökeresztet emeltetett, ám a váci püspöki hatóság 1793-ban betiltotta a zarándoklatokat. A búcsúk a 19. század második felében lendültek fel. Bálint Sándor 1980. 399-401., Barna Gábor 1990. 127-129.

³⁰ Lippán a ferencesek a 14. században telepedtek meg, majd a 16. század folyamán a török hódítók elől a Maros túlsópartjára, Radnára költöztek. A Kármelhegyi Boldogasszony képének megmenekülése tekinthető a kegyhely alapító csodájának. A hagyomány szerint a papírra nyomott kegyképet a templom egyéb tárgyaival együtt a törökök tüzre vetették, a lángokból pedig egyedül a kép került ki sértetlenül. A zarándokhely népszerűsége az 1708-as pestisjárványt követően nőtt meg, amikor egy aradi asszony álmában azt a kinyilatkoztatást kapta, hogy a pusztító ragály csak akkor szűnik meg, ha körmenettel mennek Radnára. Ezt követően Máriaradna az Alföld és a Bánság magyar, német, bunyevác, bolgár, román és szlovák lakosságának legfontosabb búcsújáróhelyévé vált. Bálint Sándor 1980. 383-399., Barna Gábor 2002. 16-18.

igen sokat utaztak.³¹ Érdeemes talán név szerint is megemlékezni néhányukról: Bodri János, Farkas Péter, Markóts (Malkóts)³² Farkas, Kolompár Pál, Markóts (Malkóts) József. Közülük egyetlen személy, nevezetesen Markóts (Malkóts) Farkas tevékenységét tekintem át egy kicsit behatóbban, ami lehetőséget nyújt arra, hogy végigkísérjük az 1820-as évek végén tett utazásait, kapcsolatait. Markóts Farkas ügyleteiről a jegyzőkönyveken kívül más típusú levéltári források is beszámolnak. Az 1828/29-es gazdasági évről készített bírói számadásokban is felbukkan a lókupec neve, aki 1828. december legelején 12 forint 12 krajcárért egy fekete paripa mustra lovat vett a várostól közárusításon. A vizsgált időszakban Markóts Farkas mintegy 28 alkalommal kapott útlevelet. A jegyzőkönyvek ide vonatkozó bejegyzései szerint túlnyomórészt lókupeckedéssel foglalkozott, jöllehet két alkalommal búcsúlátogatás céljából kapott passzust. 1827 júliusa és 1830 augusztusa között Gyulán négy, Kunszentmártonban, Mezőtúron, Szarvason és Kecskeméten három, Makón illetve Szegeden két, Szentkúton, Kiskunfélegyházán és Békésen pedig egy alkalommal fordult meg. A felsorolt települések nagy részét Markóts Farkas feltehetőleg vásárok idején kereshette fel, amelyek ügyletei lebonyolításához kiváló lehetőséget biztosítottak.

Az 1820-as évek végén a kereskedelmi ügyletekben a városban megtelepedett zsidók is kezdtek egyre fontosabb szerepet játszani. A jegyzőkönyvekben gyakran találkozhatunk a Purjesz, a Lévi, a Salamon és a Reichlinger családnevekkel, ami egyértelmű jele annak, hogy a szentesi izraelita közösség tagjai a településen kívüli árucserében is részt vállaltak.³³ A források szerint bőr- és gyapjúkereskedelemmel is foglalkoztak, portékájukat leginkább Pesten és Aradon próbálták meg értékesíteni.

A cigány lókupeczekhez hasonlóan rendszeresen utazhattak azok a szentesi lakosok is, akik időnként fogadott kocsisként tevékenykedtek. A számukra kiadott úti okmányokból kitűnik, hogy leginkább vásárokrá vihették megbízóikat portékájukkal együtt.³⁴ A szentesi fuvarosok leggyakrabban Gyulán, Mezőtúron, Pesten és Temes-

---

³¹ A mesterség múltjára vonatkozóan meglehetősen kevés információval rendelkezünk, hiszen ilyen jellegű kutatások még nem igazán folytak. Kiss Lajos A szegény emberek élete című munkájában külön fejezetet szentelt a lócsízsárság bemutatásának, igaz ugyan, hogy történeti forrásokat nem használt fel. Legutóbb Erostyák Zoltán közölt egy néhány oldalas írást a témával kapcsolatban, amelyben az orosházi cigány lókupeczek tevékenységét próbálta meg leírni. Példamutató és egyben követendő lehet Iványosi-Szabó Tibor tanulmánya, amely a kecskeméti cigányság történetét próbálja meg felvázolni az 1596-tól 1850-ig terjedő időszakban. A városi munkamegosztásban betöltött szerepük vizsgálata kapcsán kiemeli, hogy a helybeli cigányok nagyon értékelték a lóidomításhoz, a félvadon nevelt csikók nyereg alá és hámba történő betöréséhez. Kiss Lajos 1988. 277-288., Erostyák Zoltán 1997. 97-100., Iványosi-Szabó Tibor 1993. 7-55.

³² A Malkócs vagy Markóts, Markócs családnév az 1770-es évek közepén már felbukkan a Szent Anna plébánia anyakönyveiben, ami arra utal, hogy a cigányság a 18. század második felében jelen volt a településen.

³³ A zsidóság állandó megtelepedéséről az 1790 körüli időből tesznek említést az írásos források. Az 1808/9. évi türelmiadó jegyzék 11 izraelita vallású személyt regisztrált Szentesen, az 1817-es kimutatás pedig már 17 családot tüntetett fel, ami 92 főt jelentett. Erre az időszakra tehető hitközségük megalakulása is. Ekkor készült el első héber nyelvű alapszabályuk és ez idő tájt bérelték ki imaháznak Sarkadi Sámuel asztalos házát a Vásárállás szélén. Harsányi László 1970. 13., 32.

³⁴ Kalaposmestereket szállított 1826 májusában a kiskunfélegyházi vásárra Balog András és Piti József, akik az utazás idejére alkalmi társaságba tömörültek: "...a' Révben öszve érkezhvén, ott egymástól meg érteutük, hogy mind a Két Kocsival a Félegyházi Vásárra igyekezhvünk, mind Mi a Kotsisok mind a'

váron fordultak meg, de Aradon, Kiskunfélegyházán, Szarvason, Meggyesen, Mokrinban, Szentannán, Várkonyban, Debrecenben, Kecskeméten, Izsákon, Komáromban, Margittán, Bánátszentmiklóson, Törökkanizsán, Szolnokon, Öcsödön, Tápén és a Nyírségben is jártak.

A mesterségük gyakorlásához szükséges alapanyagok beszerzése érdekében a helybeli iparosok Szentestől akár több száz kilométerre fekvő településeket is felkerestek, ahova rendszerint nem egyedül, hanem többen, társulva utaztak. Balogh Mihály szűrszabó mestertársaival együtt 1828. április 24-én Nagyszebenbe kapott úti okmányt, ahova a céhes iparosok szűrvégeként mentek. Pápai Péter pintér 1829. január közepén az Erdőhátra indult fáért, ami mestersége gyakorlásához elengedhetetlen volt.

Az általam tanulmányozott források részletes felvilágosítással szolgálnak arról, hogy a szentesi lakosok milyen gyakran utaztak, vagyis milyen rendszerességgel hagyták el lakóhelyüket. A jegyzőkönyvek számítógépes feldolgozása során lehetővé vált, hogy az utazások térbeli eloszlása mellett az időbeli megoszlásról is valamiféle képet alkothassunk, jóllehet a források csupán csak a passzuslevelek kiadásának napját rögzítik. Éppen ezért a kapcsolatok időpontját nem ismerjük, ám bizonyos következtetések levonására lehetőségünk nyílik. Az útlevéلكiadás szempontjából az 1820-as évek végén a következő napok számítottak a legforgalmasabbnak: 1829. január 24., 1829. szeptember 5., 1829. január 23., 1828. április 24., 1829. augusztus 15., 1829. augusztus 24., 1828. augusztus 3., 1930. május 31., 1829. január 23-án és a rá következő napon az illetékes hatóság majdnem ötven passzuslevelet bocsátott ki, ami ékes bizonyítéka annak, hogy a helybeli lakosok még a téli hónapok alatt is vállalták a lakóhely elhagyásával járó nehézségeket. Az utazási kedv megnövekedésének hátterében ez esetben a gyulai vásár állt, amit valami miatt sok szentesi lakos igyekezett felkeresni. 1829. szeptember 5-e szintén a Békés megyei településen tartott sokadalom miatt került a legforgalmasabbnak minősülő napok közé. 1828. augusztus 13-a a nyomtatáson alapuló munkaerő-migráció miatt sorolható ide.

Érdeemes szemügyre vennünk az utazás módjára vonatkozó bejegyzéseket is. Több mint háromszáz alkalommal fordul elő a gyalogos, majd ezt követi a kettő és három lóval történő utazás. Kiemelkedik még az 1820-as évek végén a kettő, illetve három lovas kocsi használata. Néhány esetben a passzusért folyamodók vízi úton, csónakon közlekedtek. A téli hónapok alatt előkerültek a szánok (5) is, amelyeket minden esetben három ló húzott.

Összegzés

A lakóhely elhagyását, az utazás célját és a személyazonosságot igazoló és bizonyító passzuslevél, valamint az úti okmány kiadásáról vezetett jegyzőkönyvek, ki-mutatások a levéltári források sajátos csoportját alkotják, amelyek egy-egy település

---

Gazdaaszszonyaink megkérvén egymást meg egyeztünk benne, hogy mint egy helybéli Lakosok, és egy Vásárra törekedők egy Társaságban járjunk, egymást el ne hadjuk.- a' minthogy ugy is lett.- Estve a' Kis Szállási csárdánál ki fogván a' Lovak mellet valo Ejjeli strásákat egymásközt fel osztottuk..." V. A. 102. b. Tan ir. 1827. márc. 10. 116.

lakóinak gazdasági tevékenységéről, külső kapcsolatrendszeréről hordoznak alapvető információkat. A dokumentumok elemzése során láthattuk, hogy a mostoha közlekedési viszonyok ellenére a szentesi társadalom egy része rendszeresen vállalta a lakóhely elhagyásával járó nehézségeket. Az utazások között a vásárok felkeresése mellett legnagyobb számban a vándornyomatás fordul elő, ami arra utal egyértelműen, hogy a dél-alföldi mezővárosok közül a szentesiek is kivették részüket a Dél-Békés, Arad, Csanád vármegyék, valamint Bácska és a Bánság uradalmi felé irányuló munkaerőmigrációból. A jegyzőkönyveket áttekintve azt láthatjuk, hogy az 1820-as évek végén a szentesiek legtöbbször vásárok idején hagyták el lakóhelyüket. Ezek az alkalmak sok esetben a külső kapcsolatteremtés lehetőséget hordozták magukban, miközben a vásárok látogatása során bizonyos földrajzi tájékozottságra is szert lehetett tenni. A vizsgált időszakban a helyi lakosok több mint húsz, Szentestől kisebb-nagyobb távolságra fekvő település sokadalmait keresték fel. A legnépszerűbb, leginkább látogatott vásáros hely Gyula és Mezőtúr volt. Az 1820-as évek végén az utazás szempontjából a szentesi társadalom egyik legmobilabb, legmozgékonyabb rétegét alkották azok a többnyire állatkereskedelemből, azon belül is lókupeckedésből élő cigányok, akik ügyleteik lebonyolítása kapcsán igencsak sokat utaztak. A különböző típusú levéltári források elemzése során talán sikerült érzékeltetni azt, hogy a vizsgált időszakban, azaz az 1820-as évek végén Szentesen egymás mellett többféle külső kapcsolatrendszer (lakosság, elöljáróság) működött, amelyek sok azonos vonással rendelkeztek, mivel a táji munkamegosztás, valamint a természeti adottságok alapvetően meghatározták az árucseré helyszíneit, irányát. Az egyedi példák elemzését követően a jövőben azt hiszem, érdemes lesz összehasonlító vizsgálatokat is folytatni, amelyek további következtetések levonására adnak alkalmat.

**Markóts (Malkóts) Farkas szentesi lókupec utazásai
(1827. július 17.-1830. augusztus 5.)**

A passzus kiadásának ideje	Az utazás célja, oka	Az utazás módja, illetve az állatok száma
1827. július 28.	Szeged, vásár	2 ló
1827. augusztus 31.	Gyula, vásár	4 ló
1827. szeptember 9.	Kunszentmárton, vásár	3 ló
1827. október 6.	Szeged, vásár	3 ló
1827. október 27.	Mezőtúr, vásár	2 ló
1828. február 22.	Békés, vásár	3 ló
1828. április 24.	Mezőtúr, vásár	2 ló
1828. május 24.	Szentkút	3 ló
1828. július 26.	Mezőtúr, vásár	lovak
1828. augusztus 3.	Kecskemét, vásár	lovak
1828. augusztus 16.	Makó, vásár	4 ló
1828. december 20.	Szarvas, adni-venni	4 ló
1829. január 16.	Hódmezővásárhely, lóeladás végett	kocsi, 3 ló és 3 csikó
1829. január 24.	Gyula, vásár	2 ló
1829. február 6.	Kunszentmárton, adásvétel	3 ló
1829. február 21.	Szarvas, lovat venni	-
1829. március 17.	Kecskemét, lóeladás	3 ló
1829. április 3.	Makó, adni-venni	kocsi, 2 ló
1829. május 22.	Kiskunfélegyháza, búcsú	kocsi, 3 ló
1829. augusztus 8.	Kecskemét, ló és kocsvétel	fogadott kocsin
1829. szeptember 4.	Gyula, adni-venni	2 ló
1829. október 3.	Szeged, vásár	
1829. október 15.	Szarvas, vásár	fogadott kocsin
1829. december 19.	Vásár	4 ló
1830. január 23.	Gyula, vásár	1 ló
1830. február 11.	Kunszentmárton, vásár	fogadott kocsin
1830. április 24.	Mezőtúr, vásár	fogadott kocsin
1830. június 26.	Nagykörös, vásár	kocsi, 2 ló

IRODALOM

- BÁLINT Sándor**
1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978/79.2. Szeged
- BARNA Gábor**
1988 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén. *Ethnographia* XCIX. 189-212.
1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest
2002 A máriaradnai fogadalmi képek és tárgyak kutatásáról. In: Barna Gábor (szerk.): „Mária megsegített”. Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I. 9-25. Szeged
- BARTA László**
1979 A szentesi örökváltság. Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 10. Szeged
1981 Az 1828. évi országos összeírás Csongrád vármegyében. *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből* V. 5-45.
- BELLON Tibor**
2001 Áruszállítás az Alföld folyóin. In: Hála József-Szarvas Zsuzsa-Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére.* 273-288. Budapest
2003 A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. Budapest
- BODOKI FODOR Zoltán – BODOKI FODOR Zsigmond**
1978 Mezőtúr város története (1096-1944). Mezőtúr
- CZEGLÉDY János**
1969 Tutajozás a Maroson a múlt században II. rész. *Ethnographia* LXXX. 431-446.
- DANKÓ Imre**
1963 A gyulai vásárok. Gyula
1991 A magyar vásárok néprajza. In: Domonkos Ottó (főszerk.) *Magyar Néprajz* III. Kézművés-ség. 637-702. Budapest
- DIENES Istvánné**
1987 Az útlevel hazai történetéből. A Közlekedési Múzeum Évkönyve VIII. 177-234.
- EROSTYÁK Zoltán**
1997 A dél-alföldi cigány kupeczek vásári szokásai és kapcsolatrendszere. In: Bárány János (szerk.): *Tükörképek a Sugovicán.* 97-100. Kecskemét
- HARSÁNYI László**
1970 A szentesi izraelita hitközség története. Budapest
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor**
1993 Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez (1596-1850). *Bács-Kiskun Megye Múltjából* XII. 7-55. Kecskemét
- KÁROLYI Zsigmond–NEMES Gerzson**
1975 Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895-1846). *Vízügyi Történeti Fü-zetek* 8. Budapest
- KISS Lajos**
1981 A szegény emberek élete. I. Budapest
- KOMÁROMY Miklós**
1834 Gyula városáról és a' hajdani gyulai várról. Nagyvárád
- KÓSA László**
1967 Az Alföld és a hegyvidék gazdasági kapcsolata. (Adatok a sarló-kasza eszközváltáshoz) *Ethnographia* LXXVIII. 1. 23-40.
- KÖRÖSI Ilona, Sz.**
1992 18-19. századi útlevelek jegyzőkönyveinek tanulságai. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében* 1990. 83-88. Kecskemét
- LABÁDI Lajos**
2000 Szentes város vázlatos története a 11. századtól 1914-ig. In: Kis-Rácz Antalné-Labádi La-jos-Vörös Gabriella (szerk.): *Szentes helyismereti kézikönyve.* 99-119. Szentes

- MÓD László
2003 Egy dél-alföldi mezőváros gazdasági kapcsolatai a 18. században. Néprajzi Tanulmányok. Studia Ethnographica 4. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 27-48.
- NYÍRI Antal
1948 A kihaló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai. Szeged
- PAPP Imre
1971 Amiről a szentesi református egyházközségek házasságkötési anyakönyvei beszélnek. Kézirat. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára 340-72.
- PÓK Attila
1983 Útlevelek, útiokmányok. História V évf. 3 sz. 20- 21.
- SIMA László
1914 Szentes város története. Szentes
- SZIKSZAY György
1795 Keresztyéni tanítások és imádságok...(97. kiadás). Debrecen
- SZILÁGYI Miklós
1993 Egy alföldi mezőváros külső kapcsolatai a 18. század második felében. Népi kultúra–Népi társadalom XVII. 201-220.
1995 Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti–néprajzi adatok és elemzési kísérletek. (Folklór és Etnográfia 87.) Debrecen
2002 A gyomaiai regionális árucseré- és munkakapcsolatai a 18. század végén és a 19. század első felében. Néprajzi Látóhatár XI. 1-4. 299-314.
- TÓTH Ferenc
1993 Egyházak, oktatás, kultúra. In: Blazovich László (szerk.): Makó története a kezdetektől 1849-ig. 579-646. Makó

**„...So that We Could with Patience Bear the Bothers of Traveling...”
External Contacts in the Town of Szentes as Reflected in Passes**

by LÁSZLÓ MÓD

Passes certifying and proving personal identity, the aim of traveling as well as the fact of leaving residence, together with reports and accounts recording the issue of passes, form a peculiar group of archival sources which provide essential information on the economic activities and external contacts of the inhabitants in a certain settlement. Analyzing the documents we may reveal that despite the unfavorable traffic conditions, a part of the citizens of Szentes regularly traveled bearing the difficulties of leaving residence. Among the motivations of traveling we may find visiting markets and fairs, as well as treading corn. This obviously refers to the fact that similarly to other agricultural towns on the Southern Hungarian Plain the inhabitants of Szentes also took part in the process of migration of labor directed to the manors situated on the territory of Southern Békés, Arad (today Arad, in Romania), Csanád County, as well as to manors in Bácska and Bánság. Studying the reports we may conclude that at the end of the 1820s the people of Szentes left their home mostly in order to visit markets. These trips provided in many cases good opportunity for keeping up external contacts, additionally while visiting markets people could obtain significant geographical knowledge as well. During the studied period local inhabitants visited the markets of more than 20 settlements closer to or further from Szentes. The two most frequently visited towns were Gyula and Mezőtúr. At the end of the 1820s the most mobile and active stratum of society in Szentes was the group of gypsies living by selling livestock, mainly horses, who were to travel frequently due to their activity. By analyzing different archival sources we may suggest that during the studied period, at the end of the 1820s several network of external contacts lived simultaneously in Szentes (such as that of the inhabitants and town council), which had similar features, since the given territorial and geographical conditions basically determined the location and direction of exchange of goods. Having individual examples analyzed, in the future comparative researches should be done in the field in order to draw further conclusions.